

Merza József

Búcsú a fegyverektől

Sárospataki házunk ajtaján két fémplakett volt. „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország. Nem, nem, soha!” – hirdette az egyik, míg a másik – a mai öntapadó lapokhoz hasonlóan – Nagy-Magyarország rajzolatát mutatta. Hetven évre visszanézve, négy-öt éves szememmel tisztán látom mindkét fémlapot. Induló életem képörökségéhez tartoznak, ami feledhetetlenül, kitörölhetetlenül másolódik a kisgyerek emlékezetébe. Apám akkor már másfél évtizede élt a „csonka” országban. Őt gyerekével hagyta el elődei és saját maga szülőföldjét, házáat, tanítói foglalkozását, mivel nem tudott hűségesköt tenni a királyi Romániára. Nem tudom elmondani, hogy mi élt a lelkében; azt tudom, hogy a sok szenvedés után a 17. században Magyarországra érkezett örményekben nagyon erős kötődés alakult ki a befogadó nemzet iránt. Oly erős, hogy a korábbi ország feldarabolása után apám inkább a létbizonytalanságot választotta. Nem az emberekkel volt baja, hiszen olyan területen élt, amely sok népnek volt hazája, megférte ott magyar, román, zsidó, ukrán a bányavidékre települt német, olasz munkások leszármazottjaival együtt. A Szent István-i ország összeomlása fáj nekik, a szép és gyönyörű országé, amely felett már egy évszázada megszületett az ítélet, mert nem tudott életképes, soknemzetiségű állammá válni, ahol a népcsoportok megtalálták volna az általuk óhajtott szabadságjogokat. Minthogy a politika egész Európában válságba jutott, a hatalmi tömbök megkezdtek a politika folytatását más eszközökkel. Kitört a háború, az első kontinensméretű átrendeződés.

A politika, mint tudjuk, a lehetőség tudománya. Hatalomhoz, pénzhez, anyagi forrásokhoz, stratégiai fontosságú területek megszerzéséhez van köze. Az igazsághoz nagyon kevés, vagy semmi. Lehet sírni Karthágó, Jeruzsálem, Athén vagy Róma bukásán, lehet keseregni leégett könyvtárak, lerombolt templomok, tönkrement műalkotások felett, bán-

kódni eltűnt népek sorsán, az aktuális erő azonban mindig elvégezte szándékolt munkáját. A régi Magyarország területét is megnyirbálták geopolitikai, hadi stratégiai, szövetségi szempontok szerint, s kialakítottak egy majdnem homogén nemzetiségű, jóval kisebb országot. A valóság bizonyultabb volta miatt azonban a győztesek mindig új viszályokat alapoznak meg, minden rendezés magában hordja a vesztesek revánsra törekvését. Nálunk kevesen látták az ország valóságos gazdasági és etnikai helyzetét a Kárpát-medencében, a realitástól elszakadt mitológiai-vallási szemlélet alapján nem tudtak lemondani a magyarság vezető szerepéről és az ebből eredő területi elképzelésekről. A helyzet tudomásul vétele, a kisebb országból adódó előnyök kihasználása, a nemzetiségek önállóságra törekvésének megértése – hiszen hetven évvel korábban mi is függetlenségünkért harcoltunk –, a békesség megteremtése helyett sérelmi politikát folytattunk, alkalmat várva a vereség megtorlására. Az erőviszonyok miatt ez csak külső, nagyobb erő segítségével történhetett. Embertelenné vált hatalom szövetségese lettünk, megvalósíthatatlan terv kivitelezéséhez csatlakoztunk, s amikor a politikát újból a fegyverek folytatták, a harcot elvesztettük. Örülhettünk, hogy a másodszer győztesek nem szüntették meg állami önállóságunkat.

Én a revíziós kor gyermeke voltam. Kezdeti, politikainak mondható emlékeim a lakásajtó fémplakettjeit tükrözik. Hatéves voltam, amikor az első bécsi döntéssel Magyarországnak ítélték Szlovákia magyarok által lakott déli részét, majd Kárpátalja egy darabját. Nyolcéves koromban Észak-Erdélyt csatolták vissza, a rá következő évben az ún. Délvidéket. 41 közepén hadiállapotba kerültünk a Szovjetunióval, egy év múlva már a Donnál állt a magyar sereg.

Apám akkor Kolozsváron a közgazgatás szervezésével, pénz- és adóügyekkel foglalkozott, három testvérem Máramaros megye külön-

böző polgármesteri hivatalaiban dolgozott. Budapesti, kassai és boldogkőváraljai sógoraimat besorozták. Az első háromévi szovjet hadifogság után tért haza, a második sebesülten kórházba került, és Kassáról Lengyelországon és Németországon át menekülve viharos körülmények között ért Miskolcra, mivel Kassán maradni nem volt tanácsos. Harmadik sógoromnak az utolsó napon sikerült épségben kiszöknie a doni harapógöböl.

Az 1943 telén megindított szovjet ellentámadás eredményeként 1944. december 3-án megtörtént Miskolc elfoglalása. Tél volt, a délelőtti miséről kijövet a Szent Anna-templom előtt orosz ágyúkkal nézhettünk szembe. Az év során zajlott le 450 ezer zsidó deportálása, ismerős üzletek redőnyeit húzták le, ismerős lakásokra került hatósági pecsét, ismerős lakók ingóságait leltározták, vagy lopták szét.

Korán lettem újságolvasó, és rendszeresen forgattam mindenféle sajtóanyagot. Baloldali felfogású szövegekre nem emlékszem, jobboldaliakra, polgári, revansista, fasiszta, antiszemita tartalmakra viszont minden mennyiségben. A filmhíradók bevezetéseként a csonka országnak újabb és újabb darabokkal bővülését szemlélhettük, bár elégedetlen voltam, hogy miért gyűlnek oly lassan a további területek. A visszaszerzett részek lakosságának egy része boldogan üdvözölte a bevonuló csapatokat, hazafiasnak mondott indulókat és slágeret énekeltünk, keverve zsidókat gúnyoló versekkel és dallamokkal. Sok zászlót lobogtattunk, mindenféle szuvenírek készültek, kendőket, sapkákat, ruhákat, használati tárgyakat, nippeteket gyártottunk az eredetromantika jegyében. Ez elég nagy anyag volt, ezekről hittem negyvenöt év után, hogy soha többé nem fogom látni vagy hallani őket, nem tudván, hogy az átalakult Európába érkezők tarisznyájában vegyesen ott lapulnak a nosztalgia, a korlátoltság és a gyűlölet termékei.

Hat év képeskönyvébe nagyon sok minden belefér. A harcra hívó és lelkesítő szövegek, dalok közben katonavonatokat, a fogatolt tüzérség alakulatait látom, a rádió pedig rendszeresen riasztja a lakosokat a kezdődő légitámadások miatt. Rádiós üzenetek mennek a frontra, táveszküvetek szerveznek a hivatalok. A visszatért részek lakosai vegyes érzelmekkel fogadják a magyar adminisztráció anyaországbeli képviselőnek módszereit, magatartását. Lelkes honfiak és haszonleső megszállók kavalkádja alakul ki, és nem kellett Márainak lenni ahhoz, hogy sok kassai többre tartsa a csehszlovák demokráciát a magyar királyi rendszerénél. Tizenegy éves szemeim előtt elég sok jelenet zajlott, amelynek szereplői anyaországbeli, új vadászterületeket kereső kétes egzisztenciák, szegény érdélyi emberek, német és olasz katonákkal szórakozó magyar honleányok voltak. Később majd megindul a menekülés Nyugat felé, magyarok ezrei hagyják el félelmükben szülőföldjüket, mások a jobb élet reményében.

Egyelőre még a mai ötödik általános iskolásnak megfelelő elsős gimnazista voltam, és abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy én mondhattam az osztályban az 1945. március 15-i emlékbeszédet. Igyekeztem megfelelni a hazafias megbízásnak, könyvrészleteket másoltam össze, de hát ez nem volt elég, az osztályfőnök még hozzácsatolt egy bekezdést, amely arról szólt, hogy 48-hoz hasonlóan most ismét harcban áll a magyar, de nagy szövetségesünk oldalán győzni fogunk a háborúban. Ha baloldali családban élek vagy az angol rádió híradását hallgatom, valószínűleg másképp látom a helyzetet, bár a beszédet, vélhetőleg, elmondtam volna. A légitámadások végigverték Miskolc rendező pályaudvarát és a diósgyőri gyárat, ennek ellenére még benne volt a levegőben a német csodafegyver mindent megváltoztató lehetősége. A pályaudvari bombatölcséreket majd az új világban fogjuk betölteni. Ma is emlékszem a lapátnyélről feltört kezem fájdalomaira.

Egy éven múlt, hogy nem lettem levele, nem kellett alaki gyakorlatokra járnom, és attól is megmenekültem, hogy besorozzanak, és a rugalmas visszavonulás folytán nyugat felé hátrálván, kiszámíthatatlan helyen kössék ki. Ebben az időben egy-két év életet is jelenthetett, amint egy keresztlevél vagy menlevél az elhurcolástól védhetett meg. Nem vagyok

történész, és van óriási irodalom ezekről az időről, nem az a dolgom, hogy belekontárkodjak a szakemberek dolgaiba, csupán azt akarom közölni, hogy az akkor történtek kitörhetetlen élményt jelentettek, olyan hagyatékot, amelyet fel lehetett használni későbbi világszemléletem kialakításában.

Ami nem volt könnyű, hiszen a gimnáziumban tananyag volt a honvédelmi ismeretek, megbecsült tanáraink harcoltak a fronton, tudtunk sebesüléseikről, helyállásukról. A rózsaszínű tankönyv megismertetett minket a magyar őstörténelemmel, elődeink vándorlásaival, a honfoglalással. Tanultunk Attila nagyságáról, Nimródról, a csodaszarvasról, Csaba királyfi hősiességéről, Emese álmáról, Árpádról, Szvatopluk becsapásáról, és az sem zavart minket, hogy Lech mezején csatát veszítettünk, a kalandozásokat harci bravúroknak tekintettük. Azt nem hangsúlyozták, hogy ha nem váltunk stílust az életformánkban, akkor tönkrement volna a magyarság. Az átlagos diák életvezésében Szent István országrendezése nyugalmat hozott létre, és a Máriának felajánlott ország nem pusztulhatott el. Első osztályban még nem esik szó a későbbi évszázadok zivatarairól, sem pedig a történelem igazi mozgatóerőiről.

Első osztályos korommal véget ért revansista korszorom, az álmodozás Nagy-Magyarországról és az ezzel összefüggő szövegekről. Tüzelőt kellett vinni az iskolába, hogy meleg legyen a tanteremben, otthon sem volt mivel fűteni, fagyoskodtunk. Kinn a szabadban nem a vonuló csapatokat bámultuk, hanem az elhagyott lőszerket kerülgettük, vagy veszedelmes játékot üztünk velük. Az iskolába új tanárok kerültek, más, addig ismeretlen hangok jelentek meg, új stílusú tankönyvekből tanultunk. Átalakult a társadalmi élet, új ifjúsági szervezeteket hoztak létre, cserélődtek a vezetők. Félni kezdtünk egyes pártoktól, vége lett az átmenetileg demokratikus alakuló rendszernek, egyeduralkodóvá lett a kommunista párt, elvítették a szerzeteseket, megszűnt a hitoktatás. Mindez nagyon vázlatos kép, de elégséges ahhoz, hogy látni lehessen: az ország külső katonai erő uralma alá került, a hazafias érzés a megszállók iránti hűséget jelentette, a magyar nemzeti törekvések kora lejárt. A személyi kultusz korában valahogy létezni kellett, és nem nagymagyar ábrándokkal foglalkozni. Szembesül-

ni kellett az ateista elmélettel, ennek diákéletünkbe behatoló gyakorlatával. A politikában a hatalmi harcok szedték áldozataikat, a háború utáni igazoló eljárásokat felváltották a sorozatos perek, letartóztatások, a kommunizmus elkezdte falni saját gyermekeit. Nem volt rálátásunk a folyamatokra, nem tudtuk, hogy itt is az történik, ami a Szovjetunióban már két évtizede megkezdődött. Sok mindent nem tudtunk, a Nyugat sem tudott a dolgokról, csupán abban voltunk biztosak, hogy elnyomás van, hogy félni kell, és meg kell próbálni megőrizni hitünket. Munkával, becsületességgel próbáltuk ellensúlyozni azt a hátrányt, amit a pártonkívülség jelentett. A nemzeti lelkesültség korszaka után ez a periódus az elnyomásban élés ideje, az erőszak megtapasztalása volt. A háború rossz volt, a rákövetkező elnyomás szintén rossz volt, de hogy mi hozza létre ezeket, mi van minden erőszak alján, az nem volt kérdés. Még '56 keserű tapasztalatai után is igazságosnak és jogosnak éreztük volna egy új forradalom ki-robantását.

Addig azonban még honvédelmi ismereteket tanultunk az egyetemen heti három órában. Kellemetlen volt, elvett hetente fél napot, nyáron egy hónapot a szünetből, de hogy miféle mesterséget sajátítottunk el jó érdemjegyekre törekedve, hiszen a jegy beszámított a tanulmányi átlagba, az nem képezte meggondolás tárgyát. A katonáskodás, a fegyveres harc nem önmagában, hanem céljában, vagy inkább a sikerességében lehetett vita tárgya. Amikor egy igazságtalan osztályzat miatt konfliktusba kerültem a katonai tanszékkal, akkor csupán a vizsgáztató ítéletét vontam kétségbe. Nem fogtam kezét a tanszék vezetőjével, tiltakoztam. Kisebbségi botrány keletkezett, amit a taktikus elmék később, alkalmas megoldást találva, elsimítottak. A történetek azonban nem múltak el nyomtalanul, mivel az egyetem végén, amikor három hónapos képzés után általában tisztet csínláltak az egyetemistákból, váratlanul alkalmatlannak minősített a katonarvos. Bosszantott is a dolog, meg bántott is: Miért vagyok alkalmatlan? Később sejtethetővé vált helyzetem, ugyanis a nyáron váratlanul behívtak a debreceni kiegészítő parancsnokságra. Egy-két óra várakozás után a fővárosból érkezett tiszték „beszélgetni” kezdtek velem. Nem tudtam, hova akarnak kilyukadni, de amikor a szocialista ember magatartásáról át-

tértek arra, hogy a kétszínű emberekre nincs szükség, akkor dühös lettem, és kikértem, hogy engem kétszínűnek nevezzenek. Szóba jött a vallási meggyőződés is, amit én összeférhetőnek tartottam a katonáskodással, ők azonban kijelentették, hogy ilyen emberből nem lehet a néphadsereg tisztje. Megkönnyítették a dolgomat, nyilván volt anyaguk döntésük meghozatalára.

Lett egy szabad nyaram, utána tanítani kezdtem. Mindjárt leteríthettem a lapjaimat, amikor KISZ-vezető tanárnak akartak kijelölni. 1955 ősze volt, tudomásul vették, hogy nem vállalom, azt is, hogy miért. '56-ot túlél-tük, kiegyensúlyozott viselkedésem miatt meghívtak tagnak az alakuló MSZMP-be, amit nevenségesnek minősítettem. Szépen alakult a társadalom mozgása, korábbi párttagok mentek, újak jöttek, a belügy maradt. Közösségi mozgolódásaink felkeltették a rendőrség figyelmét, blokkolva lettünk. Ebből a korlátozottságból csak előre lehetett menekülni. Oda-hagytam a debreceni egyetemet, és átjöttem Pestre, a műegyetemre. A múlt persze nem törölhető el, legfeljebb egy ideig fektethető, de mire durvább lehetett volna a helyzet, már 1967 lett, puhult a rendszer, és újból ki lehetett mászni a harapófogóból a kutatóintézet irányába. Ezek a helyek, meg a könyvtárak általában a másként gondolkodók menedékei, illetve a másik oldalról nézve, azok közböcsítésre szánt raktárai voltak.

Összefoglalva: a háború utáni húsz év korábbi hitünk megőrzésével, arról tanúskodással, a megélhetés nem elvtelen biztosításával, munkával, gyerekvállalással telt el, miközben egyre gyűlt az az ismeret, amely leszűrődött abból az emberi komédiából, amit politikának, társadalmi életnek neveznek. Minden együtt volt ahhoz, hogy átalakulhasson gondolkodásunk.

Az első hatások közvetlen '56 után, két oldalról érték engem. A szabadabb könyvkiadás és lazább könyvkereskedői cenzúra folytán kezembe került Gandhi könyve és több baloldali szociográfus munkája. Megismerkedtem a nem-ártás, az erőszakmentesség fogalmával, illetve gyakorlatával, ugyanakkor bosszantott az a határozottság, amellyel Gandhi elítélte a keresztény egyházak korábbi gyakorlatát. A keresztény Európa nem valósította meg az evangélium

szellemét – mondta –, s konzervatív énem ezt akkor nem tudta elfogadni. Ennek belátásához még tíz évre volt szükség. A baloldali gondolkodású társadalomkutatók viszont arra ébresztettek rá, hogy a reális látás érdekében gazdasági-társadalmi tényekből, objektív adatokból kell kiindulni, nem pedig mitologikus-nemzeti-vallási gondolatokból, amelyek csak arra jók, hogy elkendőzzék a valóságot, és ismételt emberpusztító kalandokba rántsák bele az egyébként is fogyatkozó magyarságot. Népünk fogyása ugyanis már nagyon régen elkezdődött. Pusztult a magyar a gyakori harcok miatt, és fogyott a XIX. századtól elkezdődött egykésés miatt is. Ezek nem mai jelenségek. Mivel hittünk a kard erejében, és nem gondoztuk az életet, sorvadó néppé váltunk. Erőszakból nem fakad élet.

Gondolkodásom következő szakaszához érünk most, amely már kritikusan tekint vissza gyermekkorom és diákkorom nemzeti ábrándjaira, és az újra felfedezett kereszténység alapján evangéliumi alapokra építi át nézeteit, meggyőződését. A korábbi behatásokhoz csatlakozott a II. Vatikáni Zsinat által – bár felemásan – megfogalmazott lelkiismereti tiltakozás elve, amelynek alapján már könnyű volt felfedezni és elvtársunknak tudni Thoreau-t vagy Tolsztojt. A hatvanas évek végére pedig kikristályosodott sokéves biblikus elemzésünk gyümölcse Isten Országáról és annak szelíd népéről. Magányos vélekedésből sokak közösségi hite lett.

Most már csak gyakorlati következtetéseket kellett levonni arra vonatkozóan, hogy mi is a lelkében már erőszakmentes ember teendője a hétköznapiak során jelentkező feladatok megoldására. Eldobtam hamis és hibás vallási fegyvereimet, eldobtam nacionalista fegyvereimet. Mire számíthatok, hogyan kell élnem? Majdnem egy évtizedig tartott, amíg belátuk: önfeljelentés nincs, de ha számon kérjük hitünket, az igazat kell mondanunk. Ezt tettük, egymás után, és könnyű lett a lelkünk. Békében élünk önmagunkkal, békében rabtartóinkkal. Leveleink, naplónk, összegyűjtött írásaink ennek a békének tükröi.

A férfiember álljon egyenesen, ne dramatizálja a dolgokat. Beszéljen halkán a lelkében élő hitről, és mondja ki hangosan szelíd szabadságvágát. Mondja el, hogy megküzdött a

látásáért, és biztatva hagyja meg másoknak is a lehetőséget a saját útjukon haladásra. Így lesz sokszínű és vonzó az eszme, és megragadó, lelkesítő a gyakorlat. A lelkiismereti tiltakozás pedig legyen tisztában azzal, hogy vállalkozása egy életre szól. A múltban gyökerező döntése alapján ma is elutasítja az erőszakot, nem nevel erőszakra, nem fenyeget másokat sem szóval, sem cselekedetekkel. A gyengék mellé áll, leleplezi a hazugságokat, elutasít mindenfajta ideológiát, mítoszt, mesét, amely megosztja, szembeállítja, egymás ellenségeivé teszi az embereket. Aki szelíden küzd a békéért, óvja és előmozdítja az életet, az igazi, egyetemes, ha úgy tetszik globális feladatot tölt be, munkája igazolja őt.

Dönthetünk egy hirtelen megvilágosodás alapján, és dönthetünk egy hosszabb út után. Az enyém az utóbbi volt, s azért írtam erről részletesen, hogy látható legyen: mi minden összeadódása vezethet egy egzisztenciális döntéshez. A napokon, éveken és évtizedeken át folytatott figyelmes ismeretszerzés révén a kívülről jelentősnek látszó döntés sokkal természetesebb és elkerülhetlenebb, mint ahogy a folyamatban részt nem vevő külső szemlélő látja. Valójában igen jelentős, de megvalósulásában természetes, és ha nem rontjuk el, akkor törvénytörő.

Életünk lelkes pillanatai elmúlhatnak, az idő koptat és szűrki a mindennapokat. A lelkes napokra emlékezhetünk, az évek során kialakított figyelmes életből, tanulásból, hűségből összetevődő lelkiismereti meggyőződésből viszont tartósan élünk. Ha férfi vagy, „Legyen elved, hited, / És ezt kimondd, ha mindjárt / Véreddel fizeted” – írta Petőfi a 19. században. Lukács György – Heinrich Böll tiszteletére írott cikkében – a 19. századot dicsérve, ezt a tisztaságot kérte számon a mai kor állhatatlan, az elvek összemosására hajlamos emberétől. A magam részéről, a 21. században, szándékosan idéztem Petőfit, bár ezer éveket is visszamehetnék a lelkiismeretéhez hű ember szavaihoz. Szándékosan idéztem egy hozzánk közel álló, bár nem erőszakmentes ember profán mondatát, hogy világossá tegyem: a lélekben megszólaló becsületesség a világ valamennyi vallásának alapszabálya, ezért biztosan egyetemes, követendő.

Légy becsületos és szelíd, s megállhatsz bármely kor ítélőszéke előtt.